



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie

Wiersma, J.K.C.

Citation

Wiersma, J. K. C. (2023, November 8). *Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

HOOFDSTUK 7

De democratische mens als *homo videns*

Waar Postman is opgehouden, daar gaat Giovanni Sartori verder. Sartori heeft nog meer dan Postman de aanwezigheid van schermen in de levens van mensen zien groeien. In zijn boek *Homo Videns* uit 1997 koppelt hij deze groei aan een vergrote verzwakking van het intellect. Als zulk een achteruitgang een algemeen verschijnsel wordt, dan heeft dit gevolgen voor een samenleving als geheel, in het bijzonder wanneer deze samenleving een democratie is. De sterkte van een democratie wordt namelijk mede bepaald door de sterkte van de zielen van de mensen in die democratie. Een democratie waarin *homines videntes* de leiding hebben, dreigt zichzelf om te brengen, omdat de leiding niet bij machte is te doen wat het moet doen: goed leiden.

7.1. Wie is homo videns?

Sartori was een Italiaanse politicoloog, die vooral bekendheid heeft verworven met publicaties op het gebied van democratisering. Op het eerste gezicht is zijn publicatie *Homo Videns* een uitzondering in zijn oeuvre, waarin boeken als *The Theory of Democracy Revisited* en *Parties and Party Systems* het bekendst zijn. Niettemin zal blijken dat *Homo videns*, waarin hij spreekt welke invloed de technologie heeft op het wezen van de hedendaagse mens, wel degelijk gaat over het wezen van de democratie.¹⁵⁶ Om die reden past Sartori's werk ook goed in dit hoofdstuk. Over de invloed van technologie zegt hij het volgende:

Beelden zorgen ervoor dat de *homo sapiens*, die zelf een product is van een schriftcultuur, aan het transformeren is in een *homo videns*, die product is van een cultuur waarin het woord vervangen is door het beeld.¹⁵⁷

Het vertrekpunt van Sartori's analyse is het onderscheid tussen de *mundus intelligibilis* en de *mundus sensibilis*. Tot de eerste *mundus* verkrijgt de mens toegang door middel van zijn taal- en denkvermogen, tot de *mundus sensibilis* louter via zijn waarnemingsvermogen, waaronder het zicht. De opkomst van de televisie en haar opvolgers heeft ervoor gezorgd dat de mens zich veel meer op de sfeer van de *mundus sensibilis* richt, en men zich dientengevolge vooral richt op de objecten van het waarnemingsvermogen.¹⁵⁸ Het grootste slachtoffer hiervan is de menselijke *logos*, die zowel kan verwijzen naar het talige vermogen als het redeneervermogen van de mens. Hierdoor ontstaat een cultuur waarin de *logos* in de zin van redelijkheid, maar ook argumentatie en analytisch vermogen, zwakker wordt. Sartori's stelling is dat een dergelijke verschuiving een negatieve invloed heeft op hoe het politieke bestel zich ontwikkelt en in het bijzonder de democratie.¹⁵⁹ Om deze consequenties te begrijpen dienen we eerst stil te staan bij het onderscheid tussen *homo sapiens* en *homo videns*.

Sartori's idee van *homo sapiens* wordt gekenmerkt door zijn geavanceerde taalvermogen. Dit heeft hij in het bijzonder kunnen ontwikkelen met de uitvinding van de boekdrukkunst waardoor mensen in groten getale in staat werden gesteld te lezen en zich hierdoor cultureel te vormen. Dit was niet langer voorbehouden aan een zeer kleine elite. *Homo sapiens* is *sapiens* geworden, doordat zijn leesactiviteit zijn intellect voortdurend heeft weten te oefenen. Het lezen van teksten heeft ervoor gezorgd dat het menselijke analytische vermogen en de verbeeldingskracht stapsgewijs heeft kunnen groeien.¹⁶⁰

Aan de basis van deze claim staat de observatie dat lezen gepaard gaat met een intellect dat steeds bezig is met het omzetten van symbolen in ideeën, alvorens deze in samenhang gedacht kunnen worden. Dit idee is niet controversieel: intellectuele ontwikkeling zal op een of andere manier altijd samen moeten gaan met het lezen van teksten. Zo zijn er weinig mensen *tegen* leesonderwijs en weinig ouders die voorlezen onzinnig vinden. In gevallen dat hieraan minder tijd of minder aandacht wordt besteed, komt dat doorgaans niet voort uit principiële bezwaren maar uit praktische omstandigheden.

De *homo sapiens* wordt volgens Sartori getransformeerd door een oprukkende beeldcultuur, waarvan de zogenaamde *video-bambino*, 'het videokind', de telg is.¹⁶¹ Wanneer kinderen dagelijks uren in contact komen met bewegende beelden op schermen, dan worden hun intellectuele capaciteiten minder geoefend dan wanneer zij actief met taal bezig zouden zijn, zoals bij lezen. Om beelden te 'begrijpen' is er doorgaans minder intellectuele inspanning nodig en er komt nauwelijks verbeeldingskracht bij kijken, omdat die verbeelding juist ingevuld wordt. Deze gedachte illustreert Sartori aan de hand van een aspect van de taal. Men kan taal onder meer opdelen in concrete en abstracte woorden. Het vatten van concrete woorden, zoals 'boom' en 'stoel', is gemakkelijker dan het vatten van abstracte woorden, zoals 'verstand' en 'economie'. De eerste categorie woorden is direct waarneembaar en de tweede categorie niet. Een mens kan pas begrip krijgen van abstracte woorden zoals 'democratie', 'rechtsstaat' of 'psychologie', als er sprake is geweest van uitleg. Deze uitleg kan evenwel gepaard gaan met concreet waarneembare voorbeelden, maar ideeën zoals 'rechtsstaat' zijn uiteindelijk intellectueel van aard.¹⁶² Het probleem van het videokind is precies dit: omdat het vooral veel uren doorbrengt met video's vergroot het weliswaar zijn kennis van concrete begrippen, maar ontwikkelt zijn kennis van abstracte begrippen veel minder.

Hoewel Sartori dit niet behandelt in zijn boek, ligt het voor de hand dat dit probleem zichzelf kan versterken. Enerzijds is het zo dat veel beelden intrinsiek een veel sterkere aantrekkingskracht hebben dan het lezen van teksten. Filmpjes kijken kost simpelweg veel minder moeite. Anderzijds komt het voor dat het lezen van teksten zoveel abstracte termen bevat dat dit eerder afschrikt dan motiveert. Deze afschrikking zorgt ervoor dat men allengs minder leest, waardoor het probleem stap-voor-stap groter wordt.

Sartori spreekt over video-kinderen en het is goed mogelijk dat er inmiddels reeds sprake is van een generatie video-kinderen. Deze zijn qua denkvermogen primitiever en in de termen van dit boek, door de hiermee gepaarde oppervlakkigheid, democratischer.

De bewering dat kinderen in onze eigen tijd steeds primitiever worden, stuit ons doorgaans tegen de borst. Als alles om ons heen voortuitgang boekt, dan moet dit *eo ipso* ook gelden voor de mens zelf. Het tegengestelde verkondigen is op zijn minst merkwaardig, en kan - zo denkt men - uitsluitend voortkomen uit een reactionair gedachtegoed.¹⁶³ Sartori is zich hiervan bewust en bespreekt een aantal veelgehoorde tegenargumenten. Om de implicaties van de opkomst van *homo videns* goed te vatten is het zinvol om kort aandacht te besteden aan deze tegenwerpingen.

Allereerst weerlegt Sartori het bezwaar dat zijn stelling slechts in het rijtje past van stoffige tech-criticasters. De redenering is dat de nieuwigheid van technologie altijd te maken heeft gehad met critici, en deze critici hebben

nooit gelijk gekregen, *ergo* critici zullen nu ook wel niet gelijk krijgen.¹⁶⁴ Sartori had dit bezwaar kunnen ontcrachten door er op te wijzen dat een dergelijk argument überhaupt niet klopt. Het feit dat een analyse niet accuraat was in een voorgaand geval betekent niet automatisch dat die analyse in een toekomstig geval ook niet accuraat kan zijn. Niettemin wijst Sartori op een andere denkfout van deze critici. Hij stelt namelijk dat het onwaar is dat nieuwe technologie *altijd* werd begroet met kritiek. Dit gold weliswaar voor de opkomst van de stoommachine, omdat deze werk zou wegnemen van de mensen, maar er waren weinig tegenstanders van de telefoon en telegraaf.¹⁶⁵

Een tweede bezwaar is dat de opkomst van de technologie onvermijdelijk is en het wegens deze onvermijdelijkheid onzinnig is om ertegen te vechten.¹⁶⁶ Dit argument stelt dat technologie een deel van onze realiteit is en tegen de realiteit valt niet te vechten. Sartori geeft toe dat het weliswaar lastig is om de strijd aan te gaan met iets wat een zeer groot deel uitmaakt van onze realiteit. Dit neemt echter niet weg dat men kan proberen dit fenomeen te elimineren of te dempen, wanneer men constateert dat het een slechte invloed uitoefent. In deze wijst hij op de vergelijking met luchtvervuiling. Hiermee de strijd aangaan is moeilijk door de alomtegenwoordigheid van het fenomeen. Niettemin kan het de moeite lonen dit verschijnsel te temperen.¹⁶⁷ Sterker, hierin zijn significante stappen gezet.

Een veelgehoord bezwaar tegen de stelling van Sartori is dat technologie en lezen juist heel goed samengaan.¹⁶⁸ Zo zouden bijvoorbeeld iPads in het onderwijs ingevoerd moeten worden, omdat dit lezen aantrekkelijker zou maken. Indien dit waar zou zijn, antwoordt Sartori, dan zou hij deze synthese toejuichen. Maar, voegt hij toe, wat als deze synthese gedachte ertoe leidt dat men er toch steeds vaker voor kiest het lezen te laten en voorrang te geven aan de geneugten van het scherm? Hij laat het antwoord op deze vraag open, maar de cijfers hieromtrent zijn inmiddels bekend. Het aantal uren dat gelezen wordt sinds de opkomst van de iPads en smartphones is significant gedaald.^a Het mag geen verbazing wekken dat de helft van de zogenaamde iPad-scholen in Nederland inmiddels weer op haar schreden is teruggekeerd: de leerresultaten waren schrikbarend laag.^b

7.2. Toegang tot alles is zeker geen zegen

De meest gehoorde tegenwerping is dat de technologie de toegang tot de wereld, kennis en relaties exponentieel vergroot. Het idee is hier: hoe meer toegang, hoe beter. Een mens gaat liever naar een bibliotheek met veel boeken dan een bibliotheek met slechts een paar boeken. Internet is het summum van toegang, *ergo* internet is het summum in het algemeen. Sartori waarschuwt dat deze redenering kwantitatieve met kwalitatieve vooruitgang verwart.¹⁶⁹ Het is namelijk niet waar dat iedere kwantitatieve vooruitgang per definitie een kwalitatieve vooruitgang is. Ter illustratie maakt hij de vergelijking met een tumor.¹⁷⁰ Deze zorgt voor een

^a Nog los van de kwantiteit aan leesuren is er ook steeds meer hard bewijs over de kwaliteit van het lezen: een fysiek boek lezen werkt beter dan lezen op een scherm, cf. Wolf, M. (2019).

^b "De tegenvallende toetsresultaten zijn de directe aanleiding om te stoppen. De school gaat terug naar de klassikale manier van lesgeven", uit: "Helft scholen alweer gestopt met iPad-onderwijs" <https://www.trouw.nl/home/helft-scholen-alweer-gestopt-met-ipad-onderwijs-~a3558061/> (geraadpleegd op 10 oktober 2018); "Tablets out, imagination in: the schools that shun technology", <https://www.theguardian.com/teacher-network/2015/dec/02/schools-that-ban-tablets-traditional-education-silicon-valley-london> (gezien op: 7 april 2020); "Silicon Valley parents are raising their kids tech-free — and it should be a red flag", <https://www.businessinsider.nl/silicon-valley-parents-raising-their-kids-tech-free-red-flag-2018-2?international=true&r=US> (geraadpleegd op 7 april 2020).

kwantitatieve vergroting van het aantal cellen, maar dit heeft niets te maken met enig kwalitatief voordeel. In het vervolg van dit deel zal ik verder ingaan op deze controverse en wijzen op fenomenen zoals keuzestress en het verliezen van grip op de realiteit juist *wegens* de toegenomen toegankelijkheid van alles.^a

Sartori maakt nog een belangrijk onderscheid tussen het praktische, het recreatieve en het culturele gebruik van technologische middelen. Hij wijst op de vele praktische voordelen van uitvindingen.¹⁷¹ Tegenwoordig hoeft men alleen maar te denken aan de handige *apps* die ervoor zorgen dat iemand niet meer naar de bank hoeft of dat iemand zijn treintijden snel kan bekijken. Voorts gaat de digitale mens er recreatief op vooruit dankzij de nieuwste technologieën. Sartori schrijft dat de televisie dient voor de passieve genietter, en degene die zich graag op een iets actievere wijze ontspant, goed uitkomt met de computer.¹⁷² De grote vraag voor Sartori is of het internet wel leidt tot een culturele groei, of zij het geestesleven van de mens versterkt en doet groeien.¹⁷³ Sartori vindt deze kwestie belangrijk, omdat hier de hoogste faculteit van de mens, zijn denkvermogen, op het spel staat. Hierover is Sartori pessimistisch: "*Homo sapiens* verkeert dus in een crisis - een crisis die gekenmerkt wordt door een verlies aan kennis en een vermogen om te weten".¹⁷⁴

Dit is een belangrijk onderwerp, aangezien men toegang tot bepaalde bronnen gemakkelijk verwacht met de kennis van zulke bronnen. Iemand kan toegang krijgen tot duizenden boeken en podcasts, maar deze groei in toegang leidt niet onmiddellijk tot culturele groei. Het lijkt veeleer het geval dat intellectuele groei gepaard gaat met kleine passen, juist om te voorkomen dat iemand mentaal bedolven wordt. Het heeft weinig zin om een student aan het begin van een cursus een honderdtal boeken te geven en hem succes te wensen in de hoop dat hij zijn weg wel weet te vinden door dit grote aanbod aan materiaal. Het zou didactisch veel verstandiger zijn om deze student een kleinere hoeveelheid materiaal aan te bieden waar hij zich met tijd en toewijding in kan verdiepen. De kans dat er dan iets beklijft, is vele malen groter. Niet in de vergrote toegang maar *in der Beschränkung zeigt sich erst der Meister*. Zonder beperkingen ligt vluchtigheid namelijk op de loer.

Er bestaat ook een andere paradox met betrekking tot de vergrote toegang. Dit is wat Wouter van Noort in zijn boek *Is daar iemand?* de verzuiling 2.0. noemt.¹⁷⁵ De meeste sociale media en *apps*, in het bijzonder Facebook, maken gebruik van filters die ervoor zorgen dat wij op Facebook en Twitter die berichten te lezen krijgen die we willen lezen.¹⁷⁶ Complexe algoritmes zijn in staat op basis van onze handelingen *online* nauwkeurig te voorspellen wat onze interesses zijn. De nieuwsapp *Blendle* is bijvoorbeeld volledig op dit principe gebaseerd: deze stelt op

^a Om dit punt enigszins te illustreren verwijs ik naar Bauerlein, M. (2009), p. 10, die ingaat op deze paradox. Deze tijd biedt namelijk alle ingrediënten aan om geïnformeerde en intelligente burgers op te leiden, "[b]ut it hasn't happened", schrijft Bauerlein, "[y]es, young Americans are energetic, ambitious, enterprising, and good, but their talents and interests and money thrust them not into books and ideas and history and civics, but into a whole other realm and other consciousness. A different social life and a different *mental life* formed among them. Technology has bred it, but the results doesn't tally with the fulsome descriptions of digital empowerment, global awareness, and virtual communities. Instead of opening young American minds to stores of civilization and science and politics, technology has contracted their horizon to themselves, to the social scene around them. Young people have never been so intensely mindful of and present to one another, so enabled in adolescent contact. Teen images and songs, hot gossip and games, and youth-to-youth communications no longer limited by time and space wrap them up in a generational cocoon reaching all the way into their bedrooms. *The autonomy has a cost: the more they attend to themselves, the less they remember the past and envision a future.* They have all the advantages of modernity and democracy, but when the gifts of life lead to social joys, not intellectual labor, the minds of the young plateau at age 18. This is happening all around us. *The fonts of knowledge are everywhere, but the rising generation is camped in the desert, passing stories, pictures, tunes, and texts back and forth, living off the thrill of peer attention.* Meanwhile, their intellects refuse the cultural and civic inheritance that has made us what we are up to now", mijn cursivering.

basis van iemands persoonlijke voorkeuren een persoonlijke krant samen.¹⁷⁷ Dit werkt een soort verzuiling in de hand, omdat deze algoritmes ervoor zorgen dat iemand vooral artikelen leest die het eigen wereldbeeld bevestigen.¹⁷⁸ Er bestaat een algemeen psychologische afkeer van nieuws dat haaks staat op de eigen opvattingen over de wereld. Over het algemeen lezen linksgeoriënteerde mensen linkse bladen, en rechtse mensen rechtse kranten. Na de afbrokkeling van de verzuiling leek deze tendens enigszins doorbroken te worden, maar dit fenomeen is dus teruggekeerd met de komst van de meest recente nieuwsvoorzieningen.^a

Naast het fenomeen dat men niet snel nieuws wil lezen dat niet aansluit bij het eigen wereldbeeld, zorgen de huidige nieuwssites voor een nagenoeg oneindig aanbod aan berichten. Dit werkt afzondering in de hand. In de eerste plaats kan men het gevoel krijgen steeds mentaal overspoeld te raken door het grote aanbod. Stel dat het *Blendle* lukt om dagelijks steeds die artikelen te selecteren die de interesse opwekken. Dat zijn er potentieel zoveel dat het openen van de app eerder leidt tot stress dan tot ontspanning of motivatie tot verdieping. In de tweede plaats kan een groot aanbod leiden tot keuzestress.¹⁷⁹ Wanneer iemand zich ervan bewust wordt dat er wel 130 Nederlandse nieuwswebsites zijn om op de hoogte te blijven, ligt er een ander soort spanning op de loer. Welke website moet ik überhaupt kiezen? Vergrote toegang kan dus stress veroorzaken. Een waarschijnlijk gevolg hiervan is dat iemand geneigd is om zich ofwel geheel af te sluiten ofwel zich te beperken tot één vertrouwde keuze. Dit is de paradox van de vergrote toegang: deze zou moeten leiden tot een brede aanvoer van kennis, maar ze lijkt eerder te leiden tot een tegengesteld effect.

Van Noort stelt dat voor de omgang met contacten een soortgelijk fenomeen te bespeuren valt. Facebook, Instagram en alle andere websites waar men honderden vrienden kan hebben, lijken eerder voor oppervlakkiger contacten te zorgen in plaats van voor betekenisvolle vriendschappen.¹⁸⁰ De komst van technologie heeft het zeker gemakkelijker gemaakt om met vrienden uit Argentinië of Australië contact te houden en om überhaupt een netwerk te onderhouden. De paradox bestaat in het feit dat de kwantitatieve groei in mogelijkheden niet evenredig loopt met de groei van kwaliteit. Van Noort legt uit dat dit wetenschappelijk zeer eenvoudig te begrijpen valt. Hierbij verwijst hij naar het onderzoek uit de jaren tachtig van Robin Dunbar:

Wat onze sociale contacten betreft, is er een interessant getal dat een heel stuk kleiner is dan de hoeveelheid Facebookvrienden die vele mensen hebben: 150. (...) Dat zou het maximaantal betekenisvolle contacten zijn dat een mensenbrein aankan. Je kunt wel in een bedrijf werken met meer dan 150 mensen, of lid zijn van een voetbalvereniging met duizenden leden, maar écht contact onderhouden kan volgens die theorie nooit met meer dan 150 mensen tegelijk.¹⁸¹

Het bijzondere aan dit getal 150 is dat het overeenkomsten kent in de levende natuur bij andere diersoorten alsmede te zien is in vroegere menselijke structuren.¹⁸² Gemiddeld zouden de meeste jagers-en-verzamelaars in groepen van 148,4 hebben geleefd. Van Romeinse tot Amerikaanse legereenheden: ze werkten met deze

^a Een ander geluid is dat deze algoritmes, die zulke gepersonaliseerde nieuwsfeeds kunnen maken, in potentie totalitair kunnen zijn. Een groot deel van de bevolking is afhankelijk geworden van zijn smartphone. Hierdoor kan men deze bevolking sturen. Omdat algoritmes hierin leidend zijn en het menselijk denken zelfs voor kunnen zijn, verliest de mens zijn autonomie. Ook kan men denken aan de oneindige mogelijkheden van surveillance, waarmee de privacy van burgers behoorlijk onder druk staat. Interessant is dat de oneindige vrijheid die de technologie biedt, tegelijkertijd de oorzaak kan zijn voor een totalitaire onvrijheid met infiltrerende techbedrijven aan het hoofd. Zie: Van Noort, W. (2017), pp. 186-195. De meest geprononceerde uitwerking van dit gevaar, en in lijn met het voorgaande, is te vinden in het boek *Homo Deus* (2017) van Yuval Noah Harari, die stelt dat het dataïsme, waarin algoritmes regeren, de belangrijkste bedreiging vormen voor de liberale democratie.

grootte.¹⁸³ Op basis hiervan zou men kunnen beweren dat de huidige technologische middelen van het menselijk brein een manier van contact vragen die onmogelijk is. Men kan niet aandacht geven aan zoveel mensen, ook al staan ze in een onmiddellijker contact dan ooit. De vrijheid die tot een significante vergroting van het aantal contacten kan leiden, is ook een vrijheid die de oppervlakkigheid hierin evenzeer stimuleert. *Homo videns* past zo naadloos in het plaatje van de democratische mens.

7.3. *Homo videns als probleem*

Observaties zoals hierboven leiden doorgaans niet tot een gevoel van crisis. Stel dat het klopt dat de *homo videns* de *homo sapiens* verdringt en de mens primitiever wordt - is dat een probleem? Als anderen dommer worden, hoef ik daar geen last van te hebben. Stel dat dit wel op mijzelf van toepassing is, dan is dat niet erg. Er staat namelijk voldoende tegenover: het huidige leven is immers zeer comfortabel. Bovendien heb ik wel vaker gehoord dat de mensheid wordt bedreigd door onwetendheid - ik heb hier tot nu toe weinig van gemerkt, en als het al zo was, heb ik weinig echt negatieve gevolgen ervaren.

Een puur liberale reactie zou zijn dat het inderdaad zeer verdedigbaar is dat deze individuele persoon besluit zijn leven op zijn comfortabele manier invulling te geven zonder enige ambitie om zijn ken- en denkvermogen te ontwikkelen. Dat moet deze persoon zelf weten. Waarom zou een ander kunnen bepalen dat een ander leven *beter* is? Ondanks het feit dat men vraagtekens kan zetten bij deze liberale levensopvatting,^a plaatst Sartori het probleem niet primair in het persoonlijk-ethische domein. Het belangrijkste probleem van de opkomst van de *homo videns* is niet zozeer zijn primitiviteit, maar dat zijn opkomst vooral het democratische bestel ernstig schade toebrengt.¹⁸⁴ Allereerst heeft de *homo videns* grote moeite om een degelijke opinie te vormen waardoor de verkiezingen - de ruggengraat van iedere democratie - steeds minder gebaseerd zijn op een doordacht oordeel,¹⁸⁵ ten tweede kan een democratie niet standhouden wanneer haar essentie, de *demos*, zelf intellectueel verzwakt.¹⁸⁶ De digitale mens en de democratie zijn elkaars vijanden.

De publieke opinie heeft verre gaande invloed op de koers van een samenleving. De opvattingen van het volk geven richting aan de beslissingen die worden genomen in de politiek. De meeste democratische regimes van deze tijd zijn representatief, waarmee bedoeld wordt dat een kleine groep gekozenen de opvattingen van het volk dient te vertalen, te vertegenwoordigen.^b Een volksvertegenwoordiger heeft in dit model significant meer invloed dan een reguliere burger. De relatie die hier van belang is, is de relatie tussen deze volksvertegenwoordiger en burger, aangezien de eerste pas invloed kan krijgen wanneer de laatste hem of haar deze verleent.

Het verlenen van dit recht, door middel van het geven van een stem, kan tot stand komen doordat men meent dat kandidaat-volksvertegenwoordiger A op een heldere en intelligente wijze gestalte geeft aan wat men

^a Iemand met deze levenshouding kan namelijk moeilijk antwoord geven op de vraag of deze liberale houding beter is dan een niet-liberale. Beide antwoorden halen het fundament van zijn eigen houding omver. In het eerste geval zegt hij namelijk dat er wel degelijk betere levenshoudingen zijn, waardoor er dus mensen zijn die het wel beter weten. Als hij in het tweede geval toestaat dat een niet-liberale houding beter is, rijst de vraag waarom hij die houding dan niet aanneemt.

^b Tegenwoordig verstaat men onder het idee vertegenwoordiging het idee van belangenvertegenwoordiging. Persoon X dient de belangen en verlangens van zijn stemmers te kennen en deze te uiten in de politiek. Zo zijn er vertegenwoordigers in het Nederlandse parlement anno 2022 van de ouderen (50Plus), en van dieren. Ook jongerenkandidaten, die de wensen van de jongeren vertegenwoordigen, gaan uit van deze opvatting.

belangrijk vindt. Deze dynamiek gaat uit van twee veronderstellingen: dat de burger over een aantal politieke thema's een opinie heeft kunnen vormen en dat deze in staat is geweest zijn opinie nauwgezet heeft vergeleken met de opinie van kandidaat-volksvertegenwoordiger A. Dit is een geserreerde omschrijving van deelnemen aan het politieke proces: het vormen van een politieke opinie door zich te verdiepen in politieke kwesties én zich afvragen hoe deze zich vertalen in de praktijk, bijvoorbeeld door invloed uit te oefenen door op A en niet op B te stemmen.

Volgens Sartori staat deze vorm van politieke participatie onder zware druk door de opkomst van televisie en internet, die het denken namelijk hebben vervangen door het kijken. Sartori schrijft dat in het politieke domein het beeld de meest prominente rol heeft weten op te eisen:

Op de televisie en het internet draait het om het beeld; de tekst is slechts een toevoeging, een reeks ondertitels die de beelden vergezelt. Daarom moet de tekst kort en krachtig zijn, anders wordt hij overstemd door het beeld. Pakkende slagzinnen slaan het beste aan bij de kijkers. Bespaar hun lange discussies: iedereen schakelt onmiddellijk over naar een ander kanaal. Het redeneren wordt dus bijna volledig terzijde geschoven. Wat daarvoor in de plaats komt, zijn meningen die met flinterdunne argumentatie in hooguit dertig seconden naar voren wordt gebracht en verdedigd door politici en andere 'opiniemakers', wier autoriteit meer afhangt van 'imago' dan van de kwaliteit van wat ze eigenlijk zeggen.¹⁸⁷

Deze observatie lijkt niet omstreden. Ook in Nederland krijgen politici tijdens verkiezingsdebatten hoogstens 45 seconden om hun standpunt uiteen te zetten. Televisieprogramma's en campagne filmpjes duren bij voorkeur niet te lang, omdat mensen anders hun aandacht er niet bij kunnen houden. Marketingexperts weten dit allang: wil men aandacht, gebruik dan een goed beeld en weinig tekst.¹⁸⁸ De politieke analogie is niet moeilijk te verzinnen: wil men gekozen worden, gebruik dan een goed beeld en weinig tekst. Volgens dit principe worden Tweede-Kamerverkiezingen gewonnen als er veel zichtbaarheid is op Instagram, Facebook en Twitter. Men denke aan de invloed van Amerikaanse technieken hieromtrent: bijeenkomsten waarin politici zich als een popster presenteren, het maken van een documentaire over zichzelf en tegelijkertijd significant minder aandacht voor het tekstuele verkiezingsprogramma.¹⁸⁹ Uitgever Roland Pelle heeft vijftien jaar geleden het tijdschrift *Kidsweek* opgericht,

om kinderen meer te bieden dan de 'oppervlakkigheid van tv'. Pelle zelf: 'straks zijn ze achttien en kunnen ze alleen kiezen voor het charisma van Fortuyn of het kontje van Wouter Bos. Ik wil dat kinderen, als ze onze krant ontgroeid zijn, inhoudelijk kunnen kiezen. Als ze dan ook nog een andere krant nemen, hebben we ons werk goed gedaan'.¹⁹⁰

Het punt is helder. De opkomende beeldcultuur in de politiek bedreigt de opinievorming onder de mensen, doordat zij in grotere mate beïnvloed worden door een medium dat oppervlakkig van aard is.

Een tweede probleem is wat Sartori noemt *il demos indebolito* - de verzwakte *demos*. Een sterke democratie valt of staat met een sterke *demos*. Een sterke *demos* wordt gekenmerkt door een significant grote groep geïnformeerde mensen die zich wil inzetten voor het algemeen belang. Bekommering om het algemeen belang hangt af van de mate waarin de burgers geïnformeerd zijn over hoe de zaken van het algemeen belang ervoor staan. Kennis over problemen in het onderwijs of de zorg vergroot de kans dat iemand zich aansluit bij een initiatief dat deze problemen zou willen oplossen. Sartori's stelling is dat de kennis van de *demos* over deze thema's tanende is. Deze stelling is niet omstreden en wordt ook wel eens geformuleerd in de stelling dat de

kloof tussen de politiek en de gewone burger steeds groter wordt.¹⁹¹ Hiervan krijgt de politiek vaak de schuld: zij zou zich te weinig bekommeren om de gewone burger. Hierin ligt zeker een deel van het probleem, maar Sartori wijst naar andere boosdoeners: het gebrek aan burgerschapsonderwijs en wederom de rol van het beeld.

Om eerst in te gaan op het laatste fenomeen. Internet heeft ervoor gezorgd dat een ieder grenzeloos toegang heeft tot wat voor beeld hij ook wenst. Iemand die zich politiek zou willen informeren zou zeer opgetogen moeten zijn nu politieke debatten steeds te volgen zijn. Wat vertellen de statistieken over het kijkgedrag? In de top-10 van meest bekeken filmpjes op YouTube is geen politiek te vinden: het meest bekeken filmpje is een satire op Donald Trump (11 miljoen kijkers), nummer twee het filmpje "Bedreiger ontmaskeren - parodie" (9 miljoen kijkers), een liedje met als refrein 'Huawei, Huawei, Huawei' (5,8 miljoen kijkers) op de voet gevolgd door het filmpje "Het is voorbij" waarin een bekende vlogger vertelt dat zijn relatie uit is (4 miljoen kijkers).¹⁹² Ter vergelijking: het debat over de uitspraken van de afgetreden minister van Buitenlandse Zaken, Halbe Zijlstra, in de Tweede Kamer kon rekenen op 4.800 kijkers. Het populairste filmpje op YouTube met de zoekterm 'politiek' geeft als eerste suggestie "Tweede Kamer - leukste momenten - bloopers" (570.000 kijkers). Het eerste wat serieuzer filmpje, "Pechtold geeft Wilders even een lesje in geschiedenis", volgt met 280.000 kijkers.¹⁹³

De weergave van deze online-gegevens is uitsluitend bedoeld om te illustreren wat Sartori wil zeggen met zijn bewering dat de oprukkende beeldcultuur allesbehalve leidt tot een vergroting van de kracht van de *demos*. Hij verwoordt dit zelf als volgt: "terwijl de realiteit gecompliceerd is en de complexiteit groter en groter wordt, wordt de geest van de mens versimpeld en voeden wij een videokind op dat niet op weet te groeien, een volwassene die geconfigureerd is om zijn hele leven een eeuwig kind te blijven. Dat is de situatie waarin we zitten".¹⁹⁴ Er zijn mensen die de dans van versimpeling en onwetendheid ontspringen - hoogstwaarschijnlijk de mensen die teksten zoals dit boek lezen, maar om deze mensen gaat het niet. Een democratie wordt niet sterker, wanneer slechts een klein deel deze dans ontspringt. Een democratie heeft het enige tijd kunnen volhouden met toeschouwende leden, het is echter de vraag hoe lang zij kan voortbestaan met een *demos* die vooral wegstijgt, en als zij al kijkt, vooral kijkt op telefoonschermen. Deze analyse leidt tot de conclusie dat de democratische mens als *homo videns* een belangrijke factor is van de teloorgang van de democratie.

7.4. Conclusie

Sartori's *homo videns* wordt gekenmerkt door zijn veelvuldige gebruik van schermen. Dit maakt hem primitiever, in het bijzonder op intellectueel gebied. Hij wordt niet alleen oppervlakkiger, omdat zijn abstractievermogen achteruitgaat. Dit fenomeen heeft consequenties voor de democratie, omdat een gezonde democratie een *demos* nodig heeft, die niet primitief is. Een *demos* die niet volwassen wordt en zich op een degelijke manier ontwikkelt, loopt het risico te ontaarden in een samenleving die niet goed geleid wordt. Als ze al geleid wordt, gebeurt dit vooral door politici die het goed doen in beeldvorming en niet qua inhoud.

Dat Sartori al in de jaren negentig deze analyse kon maken is vrij bijzonder. Deze jaren vallen qua schermduichtheid in het niet met de alomtegenwoordigheid van schermen in het nieuwe millennium twintig jaar later. Als Postman reeds in 1985, en Sartori twaalf jaar later, redenen zagen om alarm te slaan, hoeveel meer is dit nodig in een tijd waarin nagenoeg iedereen een eigen persoonlijke, slimme televisie op zak heeft: de smartphone? Mijn stelling luidt dat de smartphone op een nog indringender wijze de menselijke natuur weet te

beïnvloeden dan hoe Sartori dit proces beschrijft. Om dit verschijnsel beter te begrijpen, bespreek ik eerst Adam Alters boek *Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked* uit 2017. Dit boek beweert niet zozeer dat het intellectuele niveau van de cultuur daalt, maar vooral dat de komst van de smartphone de kracht van ons brein heeft aangetast.